

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.3/7.341

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/106>

ВІКТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖЕРТВ РОЗБОЇВ

VICTIMOLOGY CHARACTERISTICS OF ROBBERY VICTIMS

**Басараб Н.В., аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права**
Національна академія внутрішніх справ

Розбої характеризуються значною специфікою причинного комплексу, який обумовлює своєрідність діяльності щодо запобігання цим злочинам; користь – це базова мотивація цих злочинів, а насильство – спосіб їх вчинення. Встановлення інформації про жертву злочину у процесі виявлення та розслідування злочинних діянь дозволяє слідчому встановити механізм вчинення кримінального протиправного діяння.

У статті на основі матеріалів слідчої і судової практики надано віктимологічну характеристику жертв (потерпілих) розбоїв. Аналіз кримінальних проваджень дозволив виділити групи жертв, які характеризуються підвищеною віктимністю: власники коштовного майна, особи, які займаються підприємницькою діяльністю або працюють у різних комерційних структурах та одержують від цієї діяльності високі доходи; їх близькі родичі; особи, що одержали в борг від кредитора на певний час гроші або товарно-матеріальні цінності для їх реалізації і не повернули у встановлений термін; особи, що займаються будь-яким незаконним промислом і одержують від цього доходи; інші громадяни. Виділені типи жертв розглянутого виду злочину (випадкова – жертва, відносини якої зі злочинцем виникають у момент вчинення злочину; недбала – жертва, відносини якої зі злочинцем розвивалися в рамках випадкового знайомства; довірлива – жертва, відносини якої зі злочинцем формувалися в рамках особистого знайомства в зоні проведення ООС або які знаходились зі злочинцем у подружніх, родинних та інших близьких відносинах; негативна – жертва, відносини якої зі злочинцем носили «ворожий» характер) за такими підставами як наявність матеріальних цінностей; заходи забезпечення безпеки та заходи додаткової безпеки, прийняті жертвою для захисту, а також заходи колективної безпеки; передвіктимна поведінка жертви і, відповідно, можливість нападу на таку особу. Така класифікація сприяє встановленню мотивів вчинення злочину та дозволяє слідчому зрозуміти обставини вчинення протиправного діяння, причини обрання знарядь та засобів, способів, місця та часу вчинення, а по-друге, висунути версії про особу невідомого злочинця, властиві йому певні риси та характеристики, його зв'язок із жертвою злочину. Це допомагає запобігти рецидиву вчинення злочинів такими особами.

Ключові слова: жертва, розбій, користь, насильство, віктимологічна характеристика.

Robberies are characterized by a significant specificity of the causal complex, which determines the peculiarity of activities related to the prevention of these crimes; benefit is the basic motivation of these crimes, and violence is the method of their commission. Establishing information about the victim of a crime in the process of detection and investigation of criminal acts allows the investigator to establish the mechanism of committing a criminal illegal act.

The article provides a victimological description of the victims (victims) of robberies based on the materials of investigative and judicial practice. The analysis of criminal proceedings made it possible to identify groups of victims characterized by increased victimization: owners of valuable property, persons engaged in entrepreneurial activity or working in various commercial structures and receiving high incomes from this activity; their close relatives; persons who received a loan from a creditor for a certain period of time for money or goods and material values for their realization and did not return it within the prescribed period; persons engaged in any illegal fishing and receiving income from it; other citizens. Selected types of victims of the considered type of crime (accidental - a victim whose relationship with a criminal arises at the time of committing a crime; negligent - a victim whose relationship with a criminal developed as part of a casual acquaintance; trusting - a victim whose relationship with a criminal was formed as part of a personal acquaintance in the zone carrying out of the criminal investigation or who were with the criminal in marital, family and other close relationships; negative - a victim whose relations with the criminal were "hostile" in nature) on such grounds as the presence of material values; security measures and additional security measures taken by the victim for protection, as well as collective security measures; pre-victim behavior of the victim and, accordingly, the possibility of an attack on such a person. Such a classification helps to establish the motives for committing the crime and allows the investigator to understand the circumstances of the commission of the illegal act, the reasons for the choice of tools and means, methods, place and time of the commission, and secondly, to put forward versions about the identity of the unidentified criminal, certain features and characteristics characteristic of him, his connections connection with the victim of the crime. This helps prevent recidivism by such individuals.

Key words: victim, robbery, benefit, violence, victimological characteristics.

Вступ. Конституція України є гарантом того, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю (ст. 3), а також того, що кожен має право володіти, користуватися та розпоряджатися своєю власністю і ніхто не може бути позбавлений цього права, оскільки воно є непорушним (ст. 41) [1]. При цьому гарантована Основним законом охорона власності та прав і свобод особи, їх захист від корисливо-насильницьких посягань є однією з найважливіших правоохоронних функцій нашої держави, що підтверджено Стратегією боротьби з організованою злочинністю (2020), яка наголосила на формуванні державної політики у цій сфері шляхом запровадження міжнародних стандартів та побудові ефективної системи

боротьби з організованою кримінальною протиправністю в країні [2].

Однак, складною кримінологічною проблемою сьогодення є питання про розбійні напади, характерними рисами яких є підвищена суспільна небезпека та резонанс, який виникає у зв'язку з відкритим, незаконним, насильницьким нападом на власність, поєднаний із посяганням на життя і здоров'я людей, що носить, як правило, груповий організований характер із застосуванням вогнепальної зброї й спрямований на заволодіння матеріальними цінностями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі кримінально-правові та кримінологічні проблеми запобігання розбійним нападам розглядали у своїх працях В. С. Батиргарєєва

«Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло» (2002), О. О. Горішний «Кримінально-правова характеристика розбою» (2010), К. В. Паламарчук «Кримінальна відповідальність за розбой: порівняльно-правове дослідження» (2017). Варто зазначити, що окремі питання цієї тематики розглядалися у криміналістичному та оперативно-розшуковому аспектах, проте вони не охоплюють усієї багатогранності проблеми запобігання цим злочинам. Водночас, віктимологічна складова розбоїв окремим предметом дослідження не була.

Виклад основного матеріалу. Віктимологічну характеристику жертв злочинів розглядають як систему рис, що характеризують потерпілих. Ця характеристика являє собою кримінологічну структуру особистості й має різні складники. Найбільш оптимальною є диференціація, згідно з якою до основних підструктур особистості зараховують: соціально-демографічну (вік, стать, соціальне походження, сімейне та службове становища, національна приналежність); культурно-освітню (знання, вміння, рівень освіти, професійні навички); моральну (погляди, інтереси, потреби, орієнтація); психологічну (емоції, воля); кримінально-правову (наявність судимості, спрямованість злочинних посягань, види й кількість вчинених злочинів).

Для того, аби з'ясувати роль жертви розбою у злочинному прояві, потрібно встановити осіб, які мають схильність ставати жертвами такого виду злочину, виявити типові життєві ситуації, унаслідок розгортання яких особа перетворюється на жертву, розкрити вплив фізіолого-психологічних особливостей на поведінку людей.

Поняття «віктимні схильності» й «віктимні передумови» не є тотожними. Віктимні схильності – це сукупність особистих якостей, характеристик та особливостей, що впливають на здатність стати жертвою від певного виду злочину. Віктимні передумови трактуються як сприятливі ситуації для вчинення злочину. На думку А. М. Орлеана, віктимні схильності стають віктимними передумовами в конкретних життєвих ситуаціях, у процесі перетворення особи в жертву торгівлі людьми з метою їх подальшої комерційної сексуальної експлуатації [3, с. 14].

Приводом до злочинного посягання й умовами, що полегшують його вчинення, іноді стає поведінка потерпілого, що її у кримінології називають віктимною. Загалом під віктимною поведінкою розуміють безпосередню поведінку майбутньої жертви злочину, а віктимність трактують як здатність певних осіб внаслідок суб'єктивних та об'єктивних обставин ставати «мішенню» для злочинних посягань [4, с. 75].

Професор В. О. Туляков визначає віктимність як відхилення від норм безпечної поведінки, що реалізується в сукупності соціальних, психологічних та моральних проявів.

В. П. Коновалова розглядає індивідуальну віктимність як об'єктивно існуючу в конкретної людини особливу якість, що знаходить вияв у суб'єктивній здатності окремих індивідів унаслідок сукупності психологічних властивостей ставати жертвами певного виду злочинів в умовах, коли була реальна чи очевидна для повсякденної свідомості можливість уникнути цього [5, с. 8].

На віктимну поведінку насамперед впливають психологічні, біологічні, економічні, соціально-політичні та інші чинники. Об'єктивним фактором виступають соціальні суперечки, що мають економічне підґрунтя та прямо не залежать від свідомості та волі людини. Суб'єктивною детермінантою віктимної поведінки є свідомість, звички, ціннісні орієнтації, мораль, право, політичні погляди, традиції тощо, а також позасвідомі елементи, психічне здоров'я людей, спадковість. Ці характеристики породжуються тими ж негативними моральними і психологічними явищами та особистісними якостями, що спричинили злочинність [6, с. 85].

Як показують результати спеціальних досліджень, рівень віктимізації в Україні залишається доволі високим, а саме – щороку лише від зареєстрованих злочинів страждає понад 340 тис. осіб, що у розрахунку на 10 тис. населення становить 75 осіб [7]. Як у зв'язку з цим зазначив О. В. Туляков, рівень віктимізації в середньому у 2–2,5 рази перевищує рівень зареєстрованої злочинності в Україні [8, с. 3–4].

Цікавою є й така інформація – жертвами загальнокримінальних злочинів (крадіжок, грабежів, розбоїв, умисних вбивств) найчастіше стають громадяни із середньостатистичними доходами, а подекуди – навіть безробітні, які мають у своєму розпорядженні лише майно широкого господарського вжитку [9; 10]. Значною мірою це пояснюється тим, як встановив Б. М. Головкін, що злочинці та їхні жертви – вихідці з одного соціального середовища та ведуть схожий спосіб життя, а також мають загальні уявлення про матеріальний достаток. Крім цього, злочинців і жертв об'єднують соціальне неблагополуччя, статус маргіналів, периферійне місце, яке вони займають у соціальній структурі суспільства [11, с. 133].

Результати спеціальних наукових досліджень свідчать також про те, що жертвами злочинної діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, в основному, стають приватні підприємці, учасники тіншових актів, а також корумповані чиновники, що володіють коштами, валютними коштами і валютними цінностями незаконного походження. Поряд з цим, варто зауважити, що досі в Україні, крім часткового дослідження цього питання А. О. Джузею [12] та Б. М. Головкіним [13], віктимологічні аспекти розбійних нападів не були розглянуті. Заповнимо цю прогалину у кримінологічній науці [14, с. 97–99].

Розбійні напади, у разі вчинення, характеризуються значною специфікою причинного комплексу, який обумовлює своєрідність діяльності щодо запобігання цим злочинам; користь – це базова мотивація цих злочинів, а насильство – спосіб їх вчинення. Встановлення інформації про жертву злочину у процесі виявлення та розслідування злочинних діянь дозволяє слідчому Національної поліції України:

- по-перше, зрозуміти, чому злочин було вчинено саме у певній обстановці, чому злочинцем було обрано саме такі знаряддя та засоби, спосіб, місце та час його вчинення, правильно інтерпретувати подію злочину;
- по-друге, висунути версії про особу невідомого злочинця, про властиві йому певні риси та характеристики, мотиви вчинення злочину, його зв'язок із жертвою злочину. Це допомагає визначити коло осіб, серед яких необхідно шукати злочинця, планувати заходи із розшуку доказів у кримінальному провадженні [15, с. 61].

Передовий світовий досвід запобігання злочинам доводить, що у механізмі злочинної поведінки певна і важлива роль належить особистісним якостям жертв злочинів. Особливо у певних видах кримінальних правопорушень – корисливо-насильницької спрямованості, де шкода заподіюється життю, здоров'ю та майновим цінностям потерпілого. Непоодинокі випадки, коли злочин вчиняється внаслідок необачної поведінки потерпілого, яка привернула увагу злочинця. Якби можлива жертва поведилася інакше чи, у разі необхідності, зчинила належний опір правопорушнику, злочину могло б не бути.

Без урахування ролі жертви у механізмі злочину неможливо повною мірою зрозуміти причини та умови, які сприяли його вчиненню. Злочинець, жертва і ситуація настільки тісно пов'язані поміж собою, що становлять єдину систему, яка може існувати лише за наявності усіх вказаних компонентів.

Потерпілий та особа, яка вчиняє злочин, складають взаємозалежні частини одного явища. Взаємозв'язок протікає на психічному рівні за участю підсвідомості осіб,

будучи при цьому елементом саморегуляції поведінки сторін. Для того, щоб з'ясувати роль жертви корисливо-насильницьких злочинів у злочинному прояві, потрібно встановити осіб, які мають схильність ставати жертвами такого виду злочинів, виявити типові життєві ситуації, унаслідок розгортання яких особа перетворюється на жертву, розкрити вплив фізіолого-психологічних особливостей на поведінку людей.

Приводом до злочинного посягання й умовами, що полегшують його вчинення, іноді стає поведінка потерпілого, яку в кримінології називають віктимною. Загалом, під віктимною поведінкою розуміють безпосередню поведінку майбутньої жертви злочину, а віктимність трактують як здатність певних осіб унаслідок суб'єктивних та об'єктивних обставин ставати «мішенню» для злочинних посягань [8; 16].

Рівень віктимізації залежить від показників економічного й соціального розвитку країни та значно збільшується в тих випадках, коли економічні й соціальні фактори поєднуються з дисфункцією та руйнуванням сімейних стосунків. Не менш важливу роль у процесі віктимізації відіграють й індивідуальні особливості людини.

Вивчення особистісних характеристик потерпілих; біофізичних і соціально-психологічних властивостей потерпілих; їх поведінку до, під час і після злочину; віктимогенних факторів, що сприяють становленню жертви злочинного посягання, дозволяє нам встановлювати найбільш повну картину злочину з урахуванням ролі особистості і поведінки жертви злочину і, відповідно, розробляти заходи віктимологічного запобігання. Ефективна запобіжна робота повинна ґрунтуватися на великій інформації, отриманій в результаті вивчення даного об'єкта запобіжного впливу.

В основному, заявниками від постраждалих виступають жінки. Число заявників жіночої статі за фактами розбоїв складо 75 %. Жінки приблизно в 5 разів частіше за чоловіків виступають заявниками за фактами розбійних нападів. Пояснення цьому, на наш погляд, слід шукати в типових нормах сучасної сім'ї, головним чином в економічній і господарсько-побутовій сферах життєдіяльності. Жінка, як лідер господарсько-побутової сфери, має найбільшим обсягом інформації про майно, що став предметом злочинного посягання, тому в більшості випадків визнається потерпілим. Винятки становлять, звичайно ж, самотні чоловіки (вдівці, розведені), які проживають окремо і ведуть господарство самостійно.

При отриманні інформації про зовнішні ознаки нападників, жінки, як правило, не могли дати вичерпних даних про цих осіб, в тих же випадках, коли вони давали такі дані, після затримання злочинців вони навіть на 20 % не відповідали дійсності.

У процесі дослідження соціального стану потерпілих встановлено, що: 7 % потерпілих мали вік до 18 років; 14 % – від 19 до 30 років; 30 % – від 30 до 45 років; 49 % – старше 45 років; соціальним станом: учні – 5,4 %, студенти – 11,3%, службовці – 19,8 %, робітники – 16,7 %, домогосподарки – 23,5 %, пенсіонери – 6,5 %, інші – 16,8 %. Наведені дані свідчать про підвищену віктимність людей середньо-похилого віку, більшість потерпілих належать до вікової групи від 36 до 45 років. Крім того, вікові характеристики потерпілих і злочинців зазвичай збігаються, вони, як правило, мають одну вікову групу. Виняток становлять потерпілі віком від 46 років і старше, які через певні якості, а саме: фізична слабкість, пасивність, боязливість, бажання ні в що не втручатися, невміння захистити себе, стають жертвами злочинців різного віку. Достатньо поширеними (приблизно кожен третій) є групові посягання відносно декількох осіб одночасно. Жертвами злочинної діяльності організованих злочинних груп та злочинних організацій, в основному, стають приватні підприємці, корумповані чиновники, що володіють коштами, валют-

ними коштами і цінностями незаконного походження (80 %).

Крім розглянутої статистики, велике значення має і «динамічна сфера», яка включає поведінку потерпілого до вчинення злочинних дій, в період самої події злочину, а також зв'язок поведінки жертви з поведінкою злочинців.

Аналіз кримінальних проваджень свідчить про різноманіття форм поведінки потерпілих в передкримінальній ситуації, що не обмежуються лише фактами вчинення щодо них злочинів. Негативну поведінку потерпілих характеризувало в основному зловживання алкоголю, немедичне споживання наркотиків, подружня невірність і ставева розпуста. Така поведінка здатна впливати на варіанти в процесі вибору осіб на роль жертви з урахуванням того, що носіями перерахованих негативних якостей зручніше маніпулювати в потрібному злочинцям руслі.

Поведінка людей в ситуаціях ризику, до числа яких належить і кримінальна ситуація, неоднакова і багато в чому залежить від особливостей їх особистості. Загальноновизнаною є залежність схильності до ризику від ставевовікових чинників. Молодь віддає перевагу ризику і недооцінює небезпеку, в той час як літні люди схильні проявляти більшу обережність.

Схильність до ризику у дорослих чоловіків і жінок приблизно однакова, однак існує тенденція специфічності реагування в залежності від типу ситуацій. Потрібно сказати, що гамма реакцій на зовнішній вплив злочину може бути будь-якою: від непритомного стану, до самооборони і активного нападу на злочинців. У нашому дослідженні тільки 17,8 %, тобто менше однієї п'ятої потерпілих активно протидіяли особам, які вчиняли розбійні напади, і в ряді випадків сприяли затриманню злочинців. Але лише половина з 17,8 % подібних фактів активних дій потерпілих закінчилися для останніх без фізичного збитку. У більшості розбоїв (83,2 %) опір жертв було нейтралізовано злочинцями шляхом застосування сльозогінного газу або електрошокової пристрою – 14,7 %, нанесення побоїв, зв'язування – 90% або демонстрації холодної або вогнепальної зброї – 59%. Наявність певного перекриття говорить про поєднання різних насильницьких методів нейтралізації дій жертв.

Таким чином, при розбоях довірливість жертви є переважачим фактором, що сприяє вчиненню подібних діянь. Ситуації, пов'язані зі зловживанням спиртного, а також з нерозбірливістю в зв'язках менш характерні для корисливо-насильницьких посягань. Разом з ситуаціями безтурботного ставлення до збереження майна вони склали лише 14 %. Безпечність громадян, що сприяє вчиненню розбоїв, в основному виражалася в залишенні незамкненими входних дверей в житловому приміщенні.

Аналіз кримінальних проваджень за ст. 187 КК України дозволяє виділити групи жертв, які характеризуються підвищеною віктимністю:

1. Власники коштовного майна, особи, які займаються підприємницькою діяльністю або працюють у різних комерційних структурах та одержують від цієї діяльності високі доходи; їх близькі родичі (чоловік, дружина, діти). Корисливо-насильницькі посягання відносно цих осіб зустрічаються на практиці у 18 % випадків.

2. Особи, що одержали в борг від кредитора на певний час гроші або товарно-матеріальні цінності для їх реалізації і не повернули у встановлений термін. Посягання відносно цих осіб зустрічаються на практиці в 11 % випадків. У цю групу можуть потрапити будь-які громадяни незалежно від їх сімейного, службового й соціального стану. У 51 % випадків до таких осіб застосовують злочинні дії з метою спонукання до повернення боргу, який злочинці намагаються стягнути (і згодом стягують) у більш високому розмірі, причому борг може бути як дійсним, так і уявним.

3. Особи, що займаються будь-яким незаконним промислом і одержують від цього доходи. Корисливо-насиль-

ницькі посягання відносно цих осіб зустрічаються на практиці в 19 % випадків. До цієї ж групи можна віднести також осіб, які вчинили раніше злочинні дії щодо підозрюваних.

4. Інші громадяни, відносно яких розбійні напади вчиняються у 53 % випадків. У цю групу може потрапити будь-яка людина, яка має доступ до матеріальних цінностей або вони їй ввірені для охорони, використання, реалізації та яка своєю поведінкою, способом життя провокує злочинця на вчинення злочину. Іноді злочинець може помилятися щодо доходів потерпілого із зазначеної групи.

При розробці кримінологічної типології жертв цих злочинних посягань не можна не враховувати характер їх зв'язків зі злочинцем. За цією ознакою можна виділити чотири групи потерпілих:

випадкова – жертва, відносини якої зі злочинцем виникають у момент вчинення злочину (40 %);

недбала – жертва, відносини якої зі злочинцем розвивалися в рамках випадкового знайомства (28 %);

довірлива – жертва, відносини якої зі злочинцем формувалися в рамках особистого знайомства в зоні проведення ООС (20 %) або які знаходилися зі злочинцем у подружніх, родинних та інших близьких відносинах (12 %);

негативна – жертва, відносини якої зі злочинцем носили «ворожий» характер.

Така класифікація сприяє встановленню мотивів вчинення злочину та дозволяє слідчому: зрозуміти обставини вчинення протиправного діяння, причин обрання знарядь та засобів, способів, місця та часу вчинення, а по-друге, висунути версії про особу невстановленого злочинця, властиві йому певні риси та характеристики, мотиви вчинення злочину, його зв'язок із жертвою злочину. Це допомагає запобігти рецидиву вчинення злочинів такими особами.

Висновки. Таким чином, віктимізація характеризує процес та кінцевий результат перетворення особи на потенційну жертву розбійного нападу в певній віктимологічній ситуації, зокрема: особистісно-формуюча (система факторів, умов, обставин, що мають вирішальний вплив на формування в потенційної жертви якостей підвищеної віктимності); передкримінальна (система обставин, що передують злочину); віктимогенна (безпосереднє вчинення злочину і заподіяння шкоди); посткримінальна (поведінка жертви після злочину та обставини, що впливають на її перебіг). Віктимна поведінка як зовнішня форма вияву віктимності особи складається під впливом низки об'єктивних і суб'єктивних чинників (вербальних і невербальних), що в певній ситуації взаємодії зі злочинцем сприяють перетворенню потенційного потерпілого на жертву злочинного посягання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Про схвалення Стратегії боротьби з організованою злочинністю : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 верес. 2020 р. № 1126-р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-2020-%D1%80#Text>
3. Орлеан А. М. Роль освіти у протидії торгівлі людьми Проблеми освіти : наук.-метод. збірник. 2004. Вип. 40. С. 14–17.
4. Остроумов С. С. О віктимологии и віктимности. *Советское государство и право*. 1976. № 4. С. 74–79.
5. Коновалов В. П. Изучение потерпевших с целью совершенствования профилактики правонарушений. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1982. 72 с.
6. Кримінологічна віктимологія : навчальний посібник / Є. М. Моїсєєв. О. М. Джу́жа, В. В. Василевич та ін. / за заг. ред. проф. О. М. Джу́жі. Київ : Атіка, 2006. 352 с.
7. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Генеральна прокуратура України*. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
8. Туляков В.А. Віктимологія (соціальні і кримінологічні проблеми): монографія. Одеса: Наука, 2000. 634 с.
9. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. Харків: Право, 2014. 440 с. С. 133;
10. Головін Б. М. Віктимізація населення в Україні: стан, детермінанти, запобігання. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2014_2_33
11. Кримінологія : підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головін, М. Ю. Валуська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головіна. Харків: Право, 2014. 440 с. С. 133;
12. Джу́жа А. О. Теоретичні та практичні засади віктимологічного запобігання злочинам в Україні: дис. докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2017. 522 с.
13. Головін Б. М. Теоретичні та прикладні проблеми детермінації і запобігання корисливій насильницькій злочинності в Україні: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 406 с.
14. Свір П. В. Віктимологічна безпека особи потерпілого. *Інформаційна безпека в діяльності поліції*: матеріали наук.-практ. семінару (Кривий Ріг, 3 квіт. 2020 р.). Кривий Ріг : ДЮІ МВС України, 2020. С. 97–99.
15. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи у криміналістиці: дис...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 265 с.
16. Ривман Д. В. Кримінальна віктимологія: учебник. СПб.: Питер, 2002. 304 с.